

Anita Gamulin
Ivana Letilović

Anita Gamulin
Ministarstvo kulture
Uprava za zaštitu kulturne baštine
Konzervatorski odjel u Splitu
anita.gamulin@gmail.com

Ivana Letilović
„NeoRestaura“, obrt za restauraciju
letilovicivana@gmail.com

Pregledni rad/Scientific review
Primljen/Received: 28. 4. 2017.

UDK
726.025.3/.4(497.5 Jelsa)"17"
726:272-526(497.5 Jelsa)

DOI
<http://dx.doi.org/10.17018/portal.2017.7>

Crkva sv. Ivana u Jelsi – primjer cjelovitog konzervatorsko-restauratorskog zahvata

SAŽETAK: Crkva sv. Ivana kao srednjovjekovna građevina gradi se u istoimenoj uvali na sjevernoj strani otoka Hvara, a u dokumentima se prvi put spominje 1463. godine. Uvala, koja se ispočetka koristi kao luka naselja Pitve, razvit će se u naselje Jelsu, zahvaljujući prije svega ribarstvu i brodarstvu. Nakon prestanka osmanske opasnosti, kad naselje ponovno doživljava prosperitet, rekonstruirana se dotrajala crkva kao jedinstveno arhitektonsko-urbanističko rješenje na prostoru već formiranog Trga sv. Ivana. Barokna crkva nastaje sredinom 18. stoljeća, kad se potpuno uređuje i njezin interijer te se oprema umjetninama. Posebna vrijednost crkve je vremenska i stilska ujednačenost arhitektonskog oblikovanja, interijera i sakralne opreme, što je prepoznato u postupku obnove, pa je on vođen prema rehabilitaciji svih spomeničkih vrijednosti kao skladne cjeline. Obnovu obilježava suradnja svih stručnjaka specijalista koji su zajedničkim radom pridonijeli uspješnoj rehabilitaciji sakralne građevine kao jedinstvenog baroknog zahvata.

KLJUČNE RIJEČI: *crkva sv. Ivana, Jelsa, 18. stoljeće, barok, restauracija drvenog oltara i slike, restauracija zidnog oslika, restauracija kamena*

Mjesto Jelsa nastaje razmjerno kasno, tek u 15. stoljeću i pripada mlađim naseljima otoka Hvara. U hvarskom Statutu iz 1331. godine, kao i u Inventaru općinskih zemalja iz 1424. godine, Jelsa se ne spominje kao naselje, nego kao Uvala sv. Ivana¹ i kao voda zvana Jelsa (*fond vocata Ielsa*).² Statut u popisu općinskih zemalja daje u Jelsi tri točke za topografsku orijentaciju. Među njima se ne spominje crkva sv. Ivana, dok crkva sv. Marije, sagrađena na uzvisini Glavica, već postoji.³ Jelsa se razvija najprije kao ribarska, a poslije i kao strateška luka sela Pitve.⁴ Njezin prirodni smještaj i otvorenost prema moru, kao i izvori pitke vode, pogod-

vat će razvoju naselja te sve većem privrednom razvoju, usmjerenom na brodarstvo i ribarstvo.⁵ Mjesto će se od 15. stoljeća, zahvaljujući specifičnoj konfiguraciji terena koju karakterizira duboka, ali močvarna uvala i strmi obronci na jugu i sjeveru, razvijati kao četiri manje aglomeracije koje nastaju oko crkava. Na južnoj uzvisini Glavica sagrađena je spomenuta crkva sv. Marije, uz koju nastaje najstarije naselje Banski Dolac, uz more oko crkve sv. Ivana razvit će se od sredine 15. stoljeća Vela Banda, na sjevernoj padini oko crkve sv. Mihovila iz 15. stoljeća razvit će se Mala Banda, a prema zapadu se u 17. stoljeću gradi crkva sv. Roka.

1. Zapadno pročelje crkve sv. Ivana u Jelsi prije zaštitnih radova (snimila I. Letilović, 2011.)
West front of St. John's Church in Jelsa, before protection works (photo by I. Letilović, 2011)

U Historijskom arhivu u Hvaru nalaze se registri zemalja što ih je općina stoljećima ustupala privatnicima, pod nazivom *Libri Gratiarum*.⁶ Niko Duboković Nadalini objavio je dva zapisa (iz 1463. i iz 1471. godine), u kojima se govori o davanju zemlje Jurju Tarbuškoviću, brodaru iz Pitava, za gradnju kuće.⁷ Dodijeljeno zemljište dugačko je 30 i široko 13 lakata, a položaj zemlje određen je opisom „u blizini crkve sv. Ivana u Jelsi”. Iako je očito da je

crkva sv. Ivana postojala i prije (toponim Uvala sv. Ivana), to je prvi pisani zapis o postojanju crkve toga titulara u mjestu Jelsa. Kako još ne postoji katastar, položaj dodijeljenog zemljišta definiran je opisno, pa se navodi da je zemljište omeđeno: s istoka crkvom sv. Ivana, sa zapada općinskim gatom (*molum comunitatis*), sa sjevera morem, a s juga općinskim putem.⁸ Zaključujemo da je crkva sa sjevera i zapada otvorena prema moru, tj. da je između

crkve i obale neizgrađen prostor. Crkva je, dakle, sagrađena u pustoj luci, a s južne strane je poljski put koji vodi na istok prema Gradini. Navedeni zapisi dragocjeni su za bolje razumijevanje položaja crkve sv. Ivana, a opisana darovnica postavila je temelj buduće izgradnje uz crkvu, iz koje će se razviti predio Vela Banda i oblikovati trg oko crkve, koji danas čine građevine građene od 16. do 19. stoljeća. Izgled trga uvelike je ovisio i o konfiguraciji terena. S južne strane ga je definirao u darovnici opisani poljski put, čija je trasa sačuvana i danas, ugrađena u Ulicu sv. Ivana. Trg na sjeveru definira niz kuća sagrađenih na stijenama, pred kojima je sve do 19. stoljeća postojalo žalo. Oko 1830. godine izgrađen je lukobran i uređena obala oko tridesetak metara sjeverno od crkve, a 1879. godine trg ispred crkve popločen je kamenom.⁹ Ostaci te prve crkve sv. Ivana koja se spominje u navedenim dokumentima iz 1463. godine, ugrađeni su u današnju, baroknu građevinu i uočavaju se u zidanoj strukturi sjevernog i južnog pročelja. Struktura starije crkve građena je sitnijim i lošije obrađenim kamenom sлагanim u horizontalnim redovima. Sačuvana struktura definira širinu starije građevine, a iako ona do danas nije sačuvana, tipološku analogiju trebalo bi potražiti u crkvi sv. Mihovila, sagrađenoj u 15. stoljeću na sjevernoj strani jelšanske uvale; dakle, možemo pretpostaviti da je to bila jednobrodna svođena građevina s poluoblom apsidom.¹⁰

U 16. stoljeću Jelsa je imala više od tisuću stanovnika, a zabilježeno je i više od 78 poimenično spominjanih zanatlija.¹¹ Glavna gospodarska snaga mjesta je Bratovština sv. Fabijana i Sebastijana, osnovana 1519. godine.¹² Bratovštine na Hvaru imale su primarno religijsku, a ne cehovsku ulogu, bile su pretežito pučke, a svrha im je bila uzajamna staleška i materijalna solidarnost.¹³ Svoju gospodarsku snagu jelšanska je bratovština crpila iz prihoda od ulova ribe, a u razdoblju nadolazeće turske opasnosti, u okolnostima potrebne samoobrane, bratovština aktivno sudjeluje u gradnji i utvrđivanju crkve sv. Marije, kao i u kupnji topova.¹⁴ Bratovština također preuzima brigu za pojedine crkve ili kapele kojima upravlja, sudjeluje u pobožnostima, posebno u procesijskim pobožnostima, među kojima su na Hvaru na prvom mjestu bile pobožnosti u čast Isusove muke.¹⁵ Duboković upućuje na do danas sačuvan ceremonijal Velike sedmice u Jelsi s procesijama bratovština koje idu iz crkve sv. Ivana u župnu crkvu.¹⁶

Posebno je teško gospodarsko stanje Jelse uzrokovala turska pohara iz 1571. godine. Flota pod vodstvom alžirskoga bega Uluz-Alije, u sastavu turske mornarice, planiski je napadala po Dalmaciji, pa su stradala sva veća naselja na otoku Hvaru.¹⁷ Premda se jelšansko stanovništvo uglavnom spasilo zahvaljujući sagrađenoj utvrđenoj crkvi, zbog toga je događaja cijeli otok uvelike osiromašio.

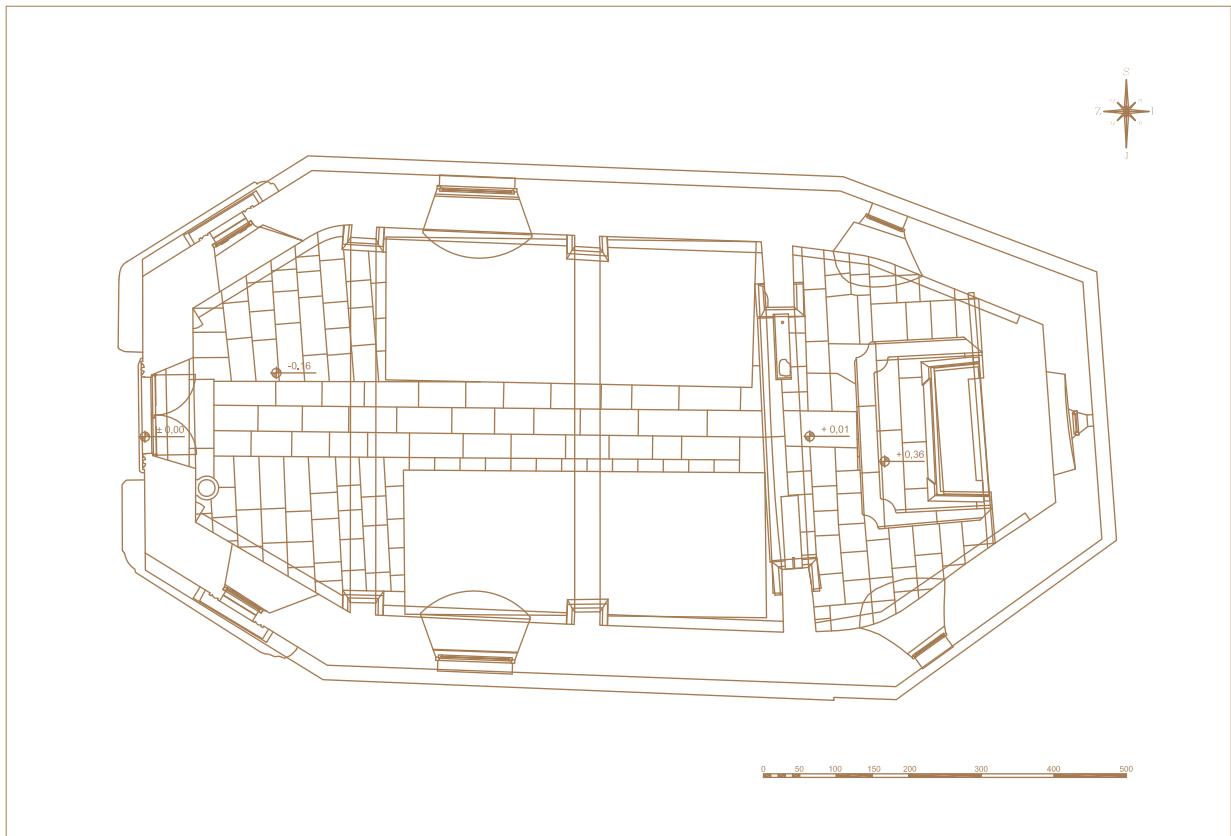
Godine 1579., samo osam godina nakon turskog napada, veronski biskup Augustin Valier obišao je crkve Hvarske biskupije, među kojima i crkvu sv. Ivana u Jelsi. U vizi-

taciji ostaje zabilježeno da u crkvi postoji manji oltar, a biskup naređuje da se bogoslužje ne održava dok se oltar ne opremi kako je uobičajeno.¹⁸ Detaljnijeg opisa same crkve nema, no izostanak crkvenog inventara upućuje na neimaštinu uzrokovanu pogubnim povijesnim prilikama.

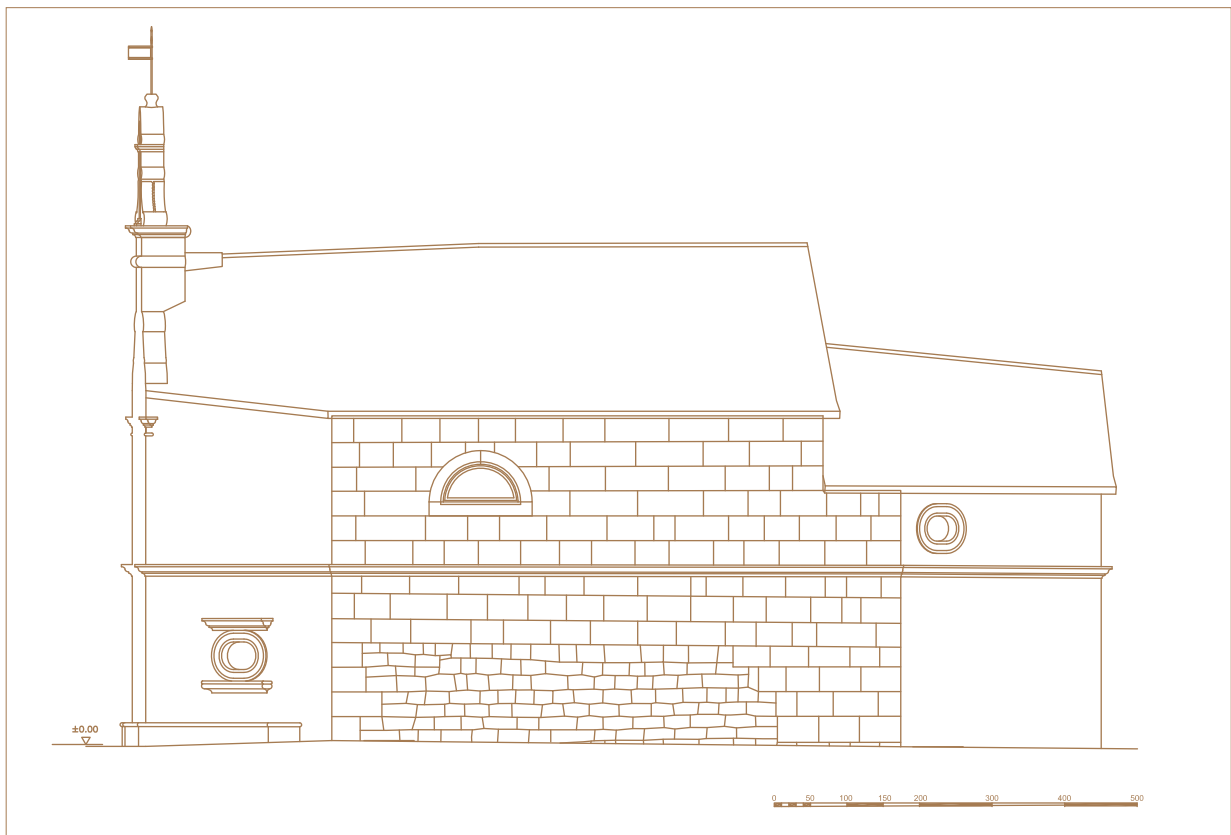
U spisima iz apostolske vizitacije dalmatinskih biskupija, koju je 1602./1603. godine obavio vicentinski biskup Mihovil Priuli, opisuje se još teža situacija u crkvi sv. Ivana: crkva je gola, a oltar neposvećen, pa biskup naređuje dolično opremanje oltara, a do tada zabranjuje obavljanje bogoslužja.¹⁹ Spisi iz vizitacije dijela Dalmacije koja je bila pod mletačkom upravom, a koju je 1624./1625. godine obavio biskup Oktavijan Garzadori,²⁰ govore o crkvi sv. Ivana kao jednostavno uređenoj i opremljenoj kamenim oltarom.²¹

Nakon teških vremena oskudnog života i kontinuiranog straha od turskih provala tijekom 16. i 17. stoljeća, tek nakon oslobođanja Makarske od Turaka 1684. godine, prilike na sjevernoj strani otoka Hvara postupno se stabiliziraju, ponovno jača ribarstvo i naročito trgovina, te se stječu uvjeti za obnovu crkve. U prijašnjim vizitacijama opisana oronula crkva veličinom i opremljenom ne udovoljava novim prilikama, pa se skromna građevina rekonstruirala.

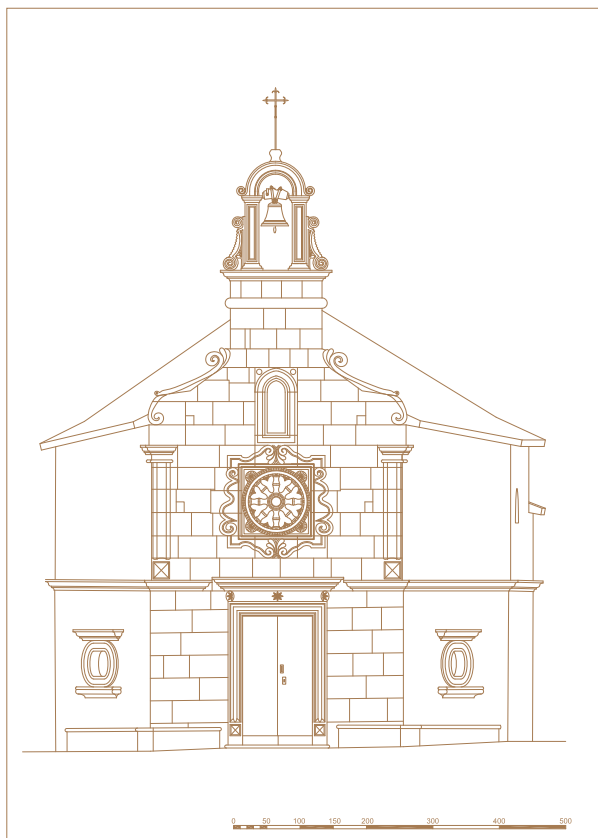
Današnja crkva sv. Ivana sagrađena je sredinom 18. stoljeća. To je barokna građevina atipičnog tlocrta izduženog poligona (sl. 1). Graditelj crkve nije poznat; nema ni dokumenata koji bi preciznije datirali gradnju crkve. Ostaje, dakle, datacija na temelju stilskih odlika građevine i povijesnih prilika koje su je omogućile. U tlocrtnoj dispoziciji oblika izduženog osmerokuta iščitavamo namjeru graditelja da u već definiranim urbanističkim uvjetima gradskoga trga poveća dimenzije crkve a da pritom ne zaguši javni prostor (sl. 2). U sjeverni i južni zid crkve ugrađeni su ostaci prethodne građevine, pa se može zaključiti da je položaj crkve zapravo ostao neizmijenjen, kao i njezina izvorna širina, a barokna je građevina poligonalnim produženjem na istok i zapad ostvarila potrebu gradnje crkve prostranijeg tlocrta od prethodne (sl. 3). Crkva je zidana pravilnim klesancima sлагanim u redove, a sredinom svih pročelja kontinuirano je izveden kameni profilirani vijenac, čime se očituje cjelovitost građevine. Na glavnom, zapadnom pročelju crkve izgrađen je portal baroknog oblikovanja, s profiliranim pragovima koji na dnu vertikalna imaju dijamantne ukrase, a nadnadvojem jastučastu profilaciju, dok se zaključna profilacija uklapa u vijenac koji kontinuirano teče duž svih pročelja. Pročeljem dominira bogato ukrašena kamena rozeta, koja je izvedena kao kružni otvor s dekoracijom zakašnjele gotike (vijenac od niza zubaca s unutarnje strane i „žiocom na raboš“ s vanjske strane), okulus je izveden od radijalno postavljenih stupića tipologije „dvostruka kruška“, a cijeli je otvor upisan u kvadratno polje ukrašeno baroknim viticama. Rozeta veličinom dominira pročeljem, tako da se čini gotovo predimenzionirana. Nad rozetom je jednostavan prozor zaključen šiljastim

2. Tlocrt crkve sv. Ivana u Jelsi (izradio Ask atelier d.o.o., Zagreb, 2011.)
Ground plan of St. John's Church in Jelsa (drawing by Ask Atelier Ltd., Zagreb, 2011)

3. Pogled na južno pročelje crkve sv. Ivana u Jelsi (izradio Ask atelier d.o.o., Zagreb, 2011.)
View of the south front of St. John's Church in Jelsa (drawing by Ask Atelier Ltd., Zagreb, 2011)

4. Pogled na zapadno pročelje crkve sv. Ivana u Jelsi (izradio Ask atelier d.o.o., Zagreb, 2011.)

View of the west front of St. John's Church in Jelsa (drawing by Ask Atelier Ltd., Zagreb, 2011)

lukom. Uglovi pročelja istaknuti su plitkim pilastrima izvedenim u razini rozete. U osi pročelja je jednodijelna preslica na zidanom postolju, baroknog oblikovanja, ukrašena volutama, kao i sam zabat crkve (sl. 4). Na južnom i sjevernom pročelju poligonalne građevine, u prizemlju se nalazi po jedan ovalni prozor baroknog oblikovanja, istaknut horizontalnim elementima profiliranog vijenca i klupčice, dok je na gornjoj razini, iznad vijenca, po jedan jednostavni polukružni prozor. Kamena plastika oblikovanjem i vještinom izrade odaje ruku lokalnog majstora (stupići rozete su zdepasti, ovalni prozori nespretno istaknuti horizontalnim vijencima, a voluta zabata sramežljivo naglašena), pa se može zaključiti da arhitektonsko-urbanistička koncepcija prostora kvalitetom uvelike nadilazi klesarsku izvedbu. Unutrašnjost crkve svodena je bačvastim svodom na klesanim pojasnicama i pilastrima koji su ukrašeni profiliranim bazama i kapi telima, s profiliranim vijencem duž sjevernog i južnog zida crkve, postavljenim u zoni pete svodne konstrukcije. Trijumfalni luk zaključen je profiliranim zaglavnicima kamenom, a svetište je povišeno za jednu stubu i od broda odijeljeno kamenom oltarnom pregradom koju čini niz baroknih stupića (sl. 5). Crkva je popločena lijepo obrađenim kamenim pločama.

O opremljenosti crkve u doba barokizacije možemo ponešto reći zahvaljujući malim, ali vrijednim dijelovima crkvenog inventara zatečenim u crkvi. Crkva je opremljena oltarnom palom, velikim uljem na platnu s prikazom Bogorodice s Kristom, sv. Ivanom Krstiteljem i sv. Jakovom, koju Joško Kovačić atribuirao talijanskom slikaru i svećeniku Giovanniju Battisti Tosoliniju.²² Slika je ugrađena u drveni okvir²³ postavljen u središnjem dijelu oslikane drvene pregrade koja razdvaja prostor svetišta od prostora iza oltara, koji se koristi kao manja sakristija. Pregrada se naslanja na zidani oltar, a oblikom prati geometriju svoda svetišta. U istraživačkim radovima ustanovljena su tri oslikana sloja,²⁴ od kojih je zbog najbolje očuvanosti i usklađenosti s interijerom crkve prezentiran najrecetniji. Predstavlja stilizirane spirale akantova lišća zlatne boje, sa znakom križa u sredini spirale, izvedene na svijetloplavoj podlozi. Istraživačkim je radovima ustanovljen izvorni oslik s akantovim listovima na tamnozelenoj podlozi, usklađen sa zidnim oslicima na svodu svetišta, ali zbog lošije očuvanosti nije prezentiran. Oslici na žbuci u obliku bordure obogaćene florealnim viticama ukrašavaju svod svetišta u dvije trake: uz oltarnu pregradu i uz trijumfalni luk. Na oslikanoj borduri svoda teče traka spiralno povijenog akantova lišća sa znakom križa u sredini,²⁵ stoga se pretpostavlja da se oslik na drvenoj pregradi stilski usklađuje sa zidnim oslikom, koji nastaje upravo na liniji montirane pregrade, čime se upućuje na vizualnu usklađenost i istovremeno nastajanje interijera crkve. Zidani oltar s kamenom menzom ima drveni predoltarnik koji oponaša uzorak mramora. Crkveni inventar sačuvan je u skromnom broju; čine ga samo tri kasnobarokna svijećnjaka i postolja za palmete.

Crkva sv. Ivana dočekala je početak 20. stoljeća kao oronula građevina oštećena kapilarnom i oborinskom vlagom, zapuštenog interijera i devastiranog inventara. Ipak, prepoznata je kao izniman graditeljski zahvat baroknog graditeljstva, cjelovit u arhitektonskom oblikovanju i opremljen interijerom. Zaštitni radovi na crkvi sv. Ivana počeli su 2011. godine izradom dokumentacije koja je obuhvatila izradu arhitektonske snimke postojećeg stanja crkve, izradu projekta konstruktivno-građevinske sanacije te istraživačke radove na zidnim oslicima u svetištu, uz izradu konzervatorsko-restauratorskog elaborata.²⁶ Zaštitni radovi na crkvi trajali su zaključno do 2016. godine, a obuhvatili su građevinsku sanaciju crkve, restauraciju kamene plastike na pročeljima i u interijeru, restauraciju i rekonstrukciju zidnih oslika, restauraciju oltarne slike, predoltarnika i drvene oltarne pregrade, kao i svega sačuvanog pokretnog inventara iz vremena gradnje i opremanja crkve.

Radovi građevinske sanacije

Radovi građevinske sanacije crkve sv. Ivana počeli su 2012. godine²⁷ uklanjanjem dotrajalog pokriva od kupa kanalica i sanacijom svodnih konstrukcija nad brodom i svetištem

5. Unutrašnjost crkve prije zaštitnih radova (snimila A. Gamulin, 2011.)
Interior of the church, before protection works (photo by A. Gamulin, 2011)

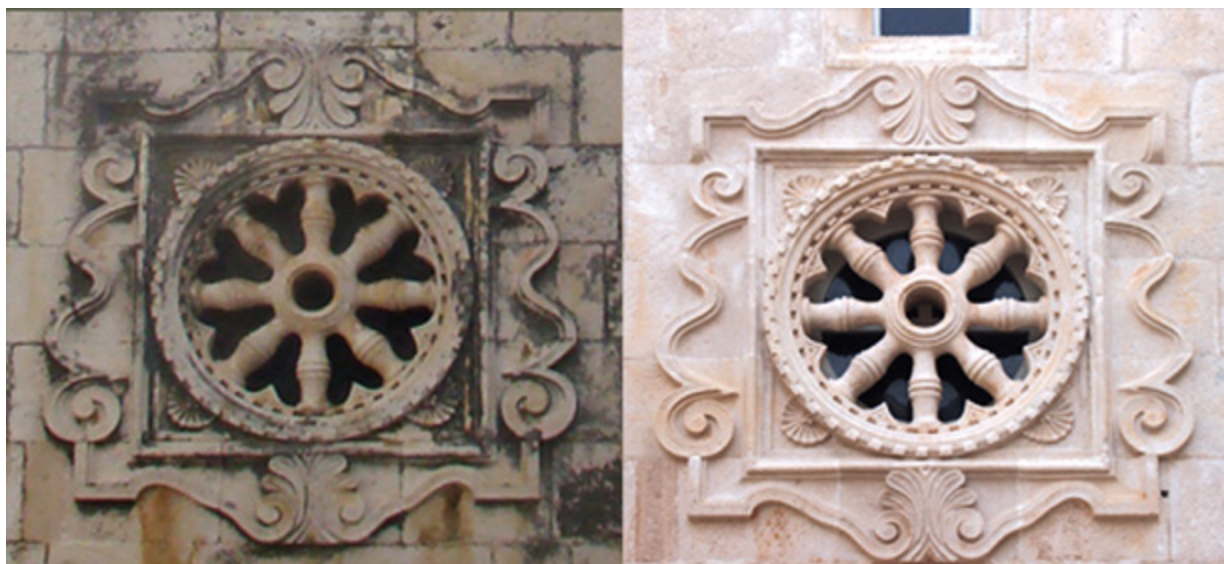
crkve. Bačvasti svod građen lomljenim kamenom s dosta morta je konsolidiran i nad njim je izvedena zaštitna „košuljica“ i izravnavajući sloj na koji je postavljena hidroizolacija. Novi pokrov od kupa kanalica postavljen je na drvenoj konstrukciji koja omogućava provjetravanje oborinske vlage. Sanirana je streha od postojećih lomljenih kamenih ploča i kamena okapnica na istočnom zabatu.²⁸ U unutrašnjosti crkve je nakon istraživačkih radova na oslicima u većoj mjeri, a uz suglasnost ovlaštenih restauratora, izmijenjena dotrajala žbuka, koja je posebno degradirala u zonama kapilarne vlage te na mjestima procjeđivanja dotrajalog pokrova. Istraživački radovi izvedeni su i u brodu crkve, gdje je na zidovima i u zabatu nad trijumfalnim lukom pronađen oslik tipa marmorizacije podijeljene na velika polja, dok je na svodu uz kamene pojasnice otkriven oslik u obliku dvobojnih traka kao i u svetištu, ali bez florealne dekoracije. Oslici na kojima se mogla provesti restauracija su zaštićeni i pripremljeni za restauratorske radove, dok je u većem dijelu interijera izvedena nova žbuka kao podloga za rekonstrukciju oslika. Prije žbukanja izvedena je nova elektroinstalacija (i to na položajima prije postavljenih kabela, kako ne bi došlo do daljnjeg oštećivanja oslika). Uz prethodno obilježavanje demontirano je kameno popločenje, da bi se izvela potrebna hidroizolacija poda, kao uvjet sanacije od utjecaja kapilarne vlage. Tijekom istraživačkih radova ustanovljeno je da je izvorno podno popločenje bilo postavljeno na

nižoj koti, kao i popločenje trga oko crkve. Usporedno sa zaštitnim radovima na crkvi obavljali su se i radovi na trgu i obližnjim ulicama, s obzirom na to da je naselje dobivalo novi sustav odvodnje. Ti su radovi pokazali ostatke prvotnog popločenja trga iz 1879. godine, koji se nalazio oko 30 cm niže od današnjega. Razina trga povišena je u 20. stoljeću iz tehničkih razloga (da bi se zaustavilo kontinuirano plavljenje koje je uzrokovalo prelijevanje mora jer je riva izvedena na niskoj koti). Kad je podignuta kota trga, podignuta je i razina poda u crkvi. Kako denivelacija poda crkve u odnosu na trg ne bi bila prevelika, a ujedno se uspješnije riješio problem vlaženja u crkvi zbog potiska mora, zadržana je podignuta kota podnog popločenja iz prethodne faze uređenja. Radovi na restauraciji pročelja obavljali su se istovremeno s građevinskom sanacijom, a restauriranje i rekonstrukcija zidnih oslika obavljena je nakon dovršetka građevinske sanacije unutrašnjosti crkve.

Restauriranje kamena

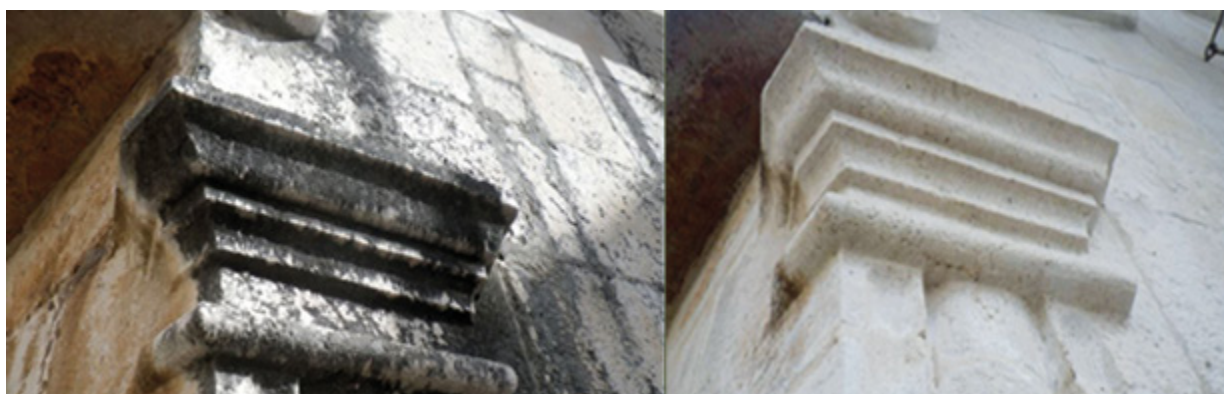
Restauratorski radovi na kamenoj plastici crkve sv. Ivana trajali su od 2013. do 2016. godine, često istovremeno s radovima građevinske sanacije.²⁹ Osim na glavnom pročelju crkve, gdje su bile sačuvane stare vapnene sljubnice, sva su ostala pročelja bila fugirana recentnim cementnim mortom, pa su sljubnice uklonjene ručno, mehanički, i zamijenjene novima izvedenim u vapnenom mortu s prirodnim dodacima (kamena prašina, turjački pijesak). Pročelja poligonalne crkve bila su ugrožena biološkim obraštajem,³⁰ naslagama kamenca i premazima vapna, naročito u zoni rozete (sl. 6). Lišajevi i alge uklonjeni su biocidnim sredstvom, dok su naslage kamenca i vapna uklonjene mehanički, kao i naslage vapnene boje na rozeti. Na pročelju su u vapnenom mortu izvedeni manji rekonstruktivni zahvati te je zamijenjeno šest oštećenih klesanaca. S pročelja su uklonjeni korodirani željezni elementi, danas bez funkcije. Korodirani križ na vrhu preslice je mikropjeskaren i tretiran zaštitnim premazom, kameni elementi koji su zbog korozije napukli, sanirani su lijepljenjem. Kameno pročelje ima karakterističnu patinu narančasto-smeđe boje, svojstvenu svim hvarskim građevinama građenim od lokalnog kamena. Patina je po sastavu kalcij-oksalat, a prilikom restauracije je sačuvana, s obzirom na to da predstavlja prirodni zaštitni sloj kamena (sl. 7).³¹

U unutrašnjosti crkve kamena je plastika bila znatno oštećena utjecajem kapilarne vlage i soli. Oštećenja su se posebno očitovala na pilastrima trijumfalnog luka te na pilastrima koji nose pojasnice svoda u brodu crkve. Naj-oštećeniji kameni elementi toliko su degradirali zbog kapilarne vlage i kristalizacije soli u kamenu, da je presjek pilastara znatno smanjen, a time i njihova konstruktivna nosivost. Tako ugroženi kameni elementi zamijenjeni su novim klesancima, obrađenim tradicionalnim klesarskim alatom.³²

6. Rozeta s glavnog pročelja crkve, prije restauratorskog zahvata (snimila A. Gamulin, 2011.); rozeta s glavnog pročelja crkve, nakon restauratorskog zahvata (snimila M. Plenković, 2016.)

Rose window from the church front, before conservation (photo by A. Gamulin, 2011); rose window from the church front, after conservation (photo by M. Plenković, 2016)

7. Detalj pilastra s glavnog pročelja crkve, prije restauratorskog zahvata, 2011.; detalj pilastra s glavnog pročelja crkve nakon restauratorskog zahvata, 2015. (snimila L. Krstulović Buzolić)

Detail of a pilaster from the church front, before conservation, 2011; detail of the pilaster from the church front, after conservation, 2015 (photos by L. Krstulović Buzolić)

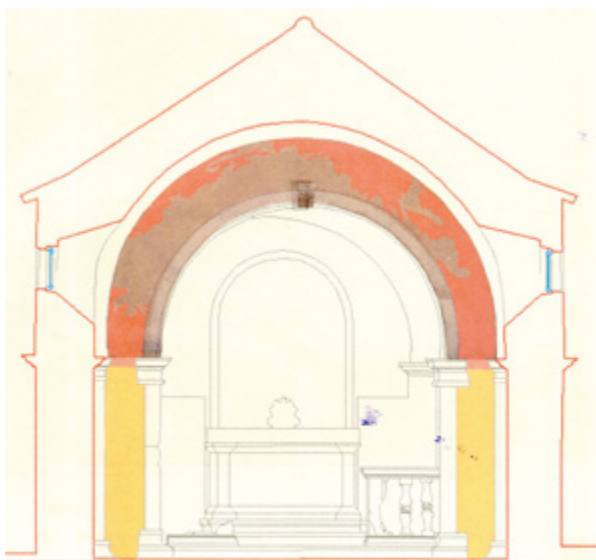

8. Kamena oltarna pregrada prije restauratorskog zahvata, 2011.; kamena oltarna pregrada nakon restauratorskog zahvata, 2015. (snimila L. Krstulović Buzolić)

Stone chancel screen, before conservation, 2011; the stone chancel screen, after conservation, 2015 (photos by L. Krstulović Buzolić)

9. Detalj oslika u svetištu nakon restauratorskog zahvata (snimila I. Letilović, 2015.)
Detail of the painting in the sanctuary, after conservation (photo by I. Letilović, 2015)

LEGENDA:

- Površine na trijumfalnom luku na kojima je izveden retuš
- Površine na kojima je izvedena rekonstrukcija oslika s imitacijom kamene obloge (mararmorizacija)

10. Dokumentacija zidnog oslika nad trijumfalnim lukom (izradili K. Bosnić i N. Radošević, 2014.)
Documentation of the wall painting above the triumphal arch (drawing by K. Bosnić and N. Radošević, 2014)

Znatna oštećenja zatečena su i na kamenoj oltarnoj pregradi. Oltarna pregrada postavljena je u ravnini trijumfalnog luka, a sastoji se od profilirane baze na koju su postavljena po dva stupića tipologije „dvostruka kruška“, s ugaonim pilastrom s polustupićem, ukrašenim cvjetnim motivom, a povezuje ih kamena profilirana horizontalna greda. Oltarna pregrada oštećena je, osim solima, i mehanički. Stupići su bili polomljeni i mjestimično su nedostajali, a pregrada je dijelom demontirana i nestručno sanirana cementnim mortom. Nestručno obnovljeni elementi kamene pregrade su uklonjeni te je pregrada demontirana kako bi se provela desalinizacija njezinih originalnih dijelova. Ispitivanjima je ustanovljena znatna prisutnost klorida i sulfata. Rekonstrukcija oltarne pregrade izvedena je montažom originalnih elemenata, a elementi koji su nedostajali isklesani su od zdravih dijelova demontiranih pilastara. Mikropukotine i fuge zapunjene su mješavinom gašenog vapna i odgovarajućeg punila (sl. 8).³³ Na kamenoj plastici prisutna su oštećenja nastala nestručnim radovima na popravku crkve osamdesetih godina 20. stoljeća. Tada su brusilicama prebrušeni uzdužni profilirani vijenci i imposti trijumfalnog luka, kao i cijela njegova čeonu strana, čime su kamenoj plastici nanesena nepopravljiva oštećenja. Na donjoj strani trijumfalnog luka i danas su sačuvani iluzionistički oslici niza kasetnih polja s upisanim stiliziranim četverolatičnim cvijetom, čime se vizualno nadomješta izostanak bogatije klesarske intervencije. Oslici na kamenu su fragilni i osipaju se, a do danas nije predložen adekvatan način njihove restauracije, dok bi patiniranje radiranog čeonog dijela trijumfalnog luka bilo nužno zbog vizualnog usklađivanja s restauriranim cjelinom.

Kameni oltar crkve sv. Ivana s prednje je strane zidan priklesanim kamenom različite strukture u vapnenom mortu, dok je na stražnjoj strani djelomično ugrađena opeka. Oltar je oštećen djelovanjem soli koja je prodirala u kamen kapilarnom vlagom i izazvala njegovu eroziju. Kako bi se ugradila potrebna hidroizolacija, demontirane su kamene stube postolja oltara te je provedena desalinizacija kamenih elemenata stuba i oltara. Dijelovi oltarne ploče koji su potpuno degradirali zamijenjeni su novim kamenom obrađenim tradicionalnim klesarskim alatom.

Restauriranje i rekonstrukcija zidnih oslika

Radovi na istraživanju i dokumentiranju te restauraciji i rekonstrukciji zidnih oslika u crkvi sv. Ivana, najprije u svetištu, a poslije u brodu crkve, obavljali su se od 2011. do 2015. godine. Zatečeni su zidovi crkve obojeni bijelom bojom, s tragovima isoljavanja, ljuštenjem boje, vlažnim mrljama po svodu i oštećenjima od kapilarne vlage na uzdužnim zidovima. U zonama na kojima je izvorna žbuka dotrajala, najviše na području donjeg dijela sjevernog i južnog zida crkve, zatečeni su recentni popravci cementnim mortom. U brodu crkve izvedene su istražne sonde

11. Oltar sv. Ivana prije restauratorskog zahvata (snimila I. Letilović, 2012.)
Altar of St. John, before conservation (photo by I. Letilović, 2012)

koje su pokazale izvorni sloj žbuke s marmoriziranim oslikom kontinuirano na svim zidovima, kao i na zabatu iznad trijumfalnog luka. U prvoj fazi radovi su se obavljali u zoni svetišta, na svodu i zidovima. Pod recentnim slojem bijele boje koja je skinuta mehanički, na svodu su pronađene dvije bordure s florealnim ukrasom, dok su zi-

dovi pod vijencem ukrašeni marmorizacijom. Provedena su tri ciklusa odsoljavanja celuloznom pulpom, dokazana je znatna prisutnost klorida, i to naročito u gornjoj i srednjoj zoni bačvastog svoda svetišta, kao posljedica utjecaja atmosferske vlage, s obzirom na to da je crkva dulje imala dotrajali pokrov.³⁴ Izvorni oslik očišćen je mehani-

12. Sondiranje bojenih slojeva na oltarnoj pregradi in situ (snimila I. Letilović, 2012.)

Probing the painted layers on the chancel screen in situ (photo by I. Letilović, 2012)

ki i konsolidiran, a rekonstrukcija je izvedena s pomoću šablona, jer je analizom izvornog oslika ustanovljeno da je u većoj mjeri i on izveden s pomoću šablona te poslije slobodno doslikavan. Oslík svoda čine dvije trake, jedna uz trijumfalni luk, a druga uz drvenu pregradu oltara. Na tamnozelenoj podlozi obrubljenoj crvenom bordurom doslikan je florealni uzorak kao niz stiliziranih spiralnih vitica ukrašenih križevima. Izvorni su oslici restaurirani u zatečenom stanju, a rekonstrukcije su tonski usklađene s općim kontekstom izvornika, ali se razlikuju svojom cjelovitošću. Središnje polje svoda izvedeno je monokromno, u plavičastosivoj boji (sl. 9).³⁵

Istraživačkim radovima u brodu crkve pod slojem bijelog vapnenog naliča otkriveni su izvorni oslici, i to marmorizacija na zidovima pod vijencem, na zapadnom zabatnom zidu i na zabatu iznad trijumfalnog luka. Vidljiva su znatna oštećenja na zapadnom dijelu svoda i oko rozete, kao posljedica procjeđivanja oborinske vode oko preslice i zbog dotrajale stolarije rozete. Na uzdužnim zidovima u visini do oko 160 cm od poda izvorna je žbuka degradirala zbog podizanja kapilarne vlage, pa je tijekom nestručne sanacije u drugom dijelu 20. stoljeća zamijenjena recentnom, cementnom. S obje strane zida iznad trijumfalnog luka izvorna je žbuka najbolje očuvana, stoga se pristupilo uklanjanju vapnenog sloja kako bi se prezentirao izvorni oslik.³⁶ Izvorna žbuka oslikana je okersmeđom bojom, sa sivim i crvenim trakama koje dijele plohe na polja i kapljicama koje imitiraju mramorne površine. Žbuka na zidovima do horizontalnog vijenca osim preslika imala je mnoga mehanička oštećenja koja su uzrokovala slabu očuvanost sloja s oslikom imitacije kamene obloge, veliku koncentraciju soli, posebno klorida, te je u velikoj mjeri bila zamijenjena recentnom cementnom žbukom. U tim je zonama zatečena žbuka potpuno zamijenjena novom, vapnenom, te su izvedeni rekonstruirani oslici (sl. 10).

Bačvasti svod crkve s dvije je klesane pojasnice razdijeljen na tri polja, a uz svaku su pojasnicu istraživačkim radovima ustanovljeni ostaci oslikane bordure identične onima u svetištu. Zbog znatne oštećenosti bordura, florealni oslik kao na svodu svetišta nije potvrđen. Na svodu je izvedena nova žbuka, a oslikane bordure rekonstruirane su prema onima u svetištu, ali bez florealnog oslika.

Restauriranje pokretnog inventara u crkvi sv. Ivana Krstitelja u Jelsi

Usporedno s arhitektonskom obnovom i obnovom zidnog oslika crkve sv. Ivana Krstitelja u Jelsi počela je i obnova pokretnog inventara.³⁷ Konzervatorsko-restauratorski radovi obavljani su na oltaru sv. Ivana Krstitelja s oltarnom slikom (sl. 11) te na svijećnjacima i postoljima za palmete. Kako se radi o zasebnim cjelinama, pristupi konzerviranju i restauriranju vodili su se individualno i usklađeno s problematikom na pojedinom objektu. Konzervatorsko-restauratorskim radovima na inventaru crkve prethodili su istraživački radovi koji su uključivali sondiranje i stratigrafsku analizu slikanih slojeva. S obzirom na to da se radi o stilski nejedinstvenoj cjelini, ali vrijednosno važnoj za crkvicu, njezinu bratovštinu i župljane, primarna svrha radova bila je usklađivanje cjeline. U tom smjeru posebice nas je vodio zidni oslik s prikazom stiliziranih akanta koji se može pratiti na posljednjem osliku oltarne pregrade. U istraživanju je zapaženo da je na većini sačuvano nekoliko kronoloških slojeva. Odluke o prezentaciji donosile su se tijekom radova, ovisno o stanju očuvanosti, mogućnosti uklanjanja preslika ili o očuvanju pojedinog sloja, pri čemu se uzimala u obzir uvjerljivost cjeline.

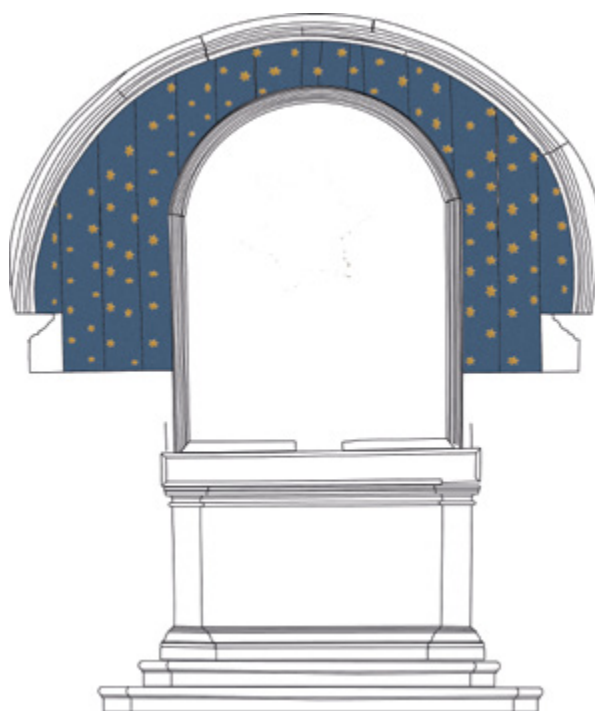
POKRETNI INVENTAR CRKVE SV. IVANA

Inventar crkve sv. Ivana cjelovit je i uklopljen u arhitekturu crkve. Čine ga oltar sv. Ivana u kojem stoji oltarna pala sv. Ivana Krstitelja sa svecima. Oltarnu palu okružuje oltarna pregrada koja lučnom formom prati geometriju svoda svetišta, a oslikana je stiliziranim spiralama akantova lišća zlatne boje na svijetloplavoj podlozi iz koje izviruju zlatne zvjezdice. Stoga smo zaključili da se oslik na drvenoj pregradi stilski usklađuje sa zidnim oslikom, koji nastaje upravo na liniji montirane pregrade, što upućuje na vizualnu usklađenost i istovremeno nastajanje skladnog interijera crkve. Oltarnu pregradu od zida dijeli profilirani ukrasni okvir oker boje. Predoltarnik i predela pripadaju tipičnoj tipografiji vremena, kad su zbog siromaštva drvene predoltarnike kopiranjem marmorizacija radili lokalni majstori stolari. Predoltarnik čine središnji i bočni dijelovi, dok se donjim dijelom predoltarnika proteže profilacija jednostavne izrade oslikana sivom marmorizacijom. Gornjim dijelom proteže se bijelo-siva profilirana letva, a središnji dio čini marmorizirana ploha ukrašena medaljonima. Na kamenu menzu postavljena je predela

13. Rekonstrukcija izvornog oslika na oltarnoj pregradi (izradila I. Letilović, 2014.)

Reconstruction of the original painting on the chancel screen (drawing by I. Letilović, 2014)

14. Rekonstrukcija druge faze oslika na oltarnoj pregradi (izradila I. Letilović, 2014.)

Reconstruction of the second phase of the painting on the chancel screen (drawing by I. Letilović, 2014)

sastavljena od središnjeg marmorizirano oslikanog dijela koji okružuju monokromne profilacije.

Na predelu je postavljena lučna oltarna slika *Sv. Ivan Krstitelj* koju Joško Kovačić atribuirao talijanskom baroknom slikaru i svećeniku Giovaniyu Battisti Tossoliniju,³⁸ a koju je zbog njezina lošeg stanja bilo teško sa sigurnošću atribuirati. U prvom planu slike su sv. Ivan Krstitelj i sv. Jakov, prikazani u cijeloj figuri. Sv. Ivan Krstitelj, prikazan kao asket odjeven u krzno,³⁹ u ruci drži križ s natpisom „Ecce agnus Dei“. Sv. Jakov prikazan je u dominikanskom habitu i u ruci drži hodočasnički štap. Iznad svetaca u oblaku stoji lik Bogorodice, zaogrnut modrim plaštom, kojoj na koljenima sjedi dijete Isus. Isus u lijevoj ruci drži sferu, simbol kraljevske vlasti, a desnom blagoslivlja.

Dio inventara čine još i kasnobarokni svijećnjaci i postolja za palmete koja smo zatekli u dvjema klupama sa spremištem smještenim u apsidi. Prema podacima župljana, postojala su četiri svijećnjaka, po dva u paru, različita u izradi; pretpostavlja se da je četvrti ukraden. Sačuvana su tri svijećnjaka, od čega su dva iste izrade, dok je treći nešto drugačiji; ponajviše se razlikuje po ornamentnim prstenovima pa se pretpostavlja da je četvrti, koji nedostaje, podjednak izgledu trećeg svijećnjaka.

Prije definiranja pristupa i postupaka konzervatorsko-restauratorskih radova provedena su restauratorska istraživanja⁴⁰ otvaranjem sondi slikanih slojeva i izuzimanjem uzoraka za izradu stratigrafske analize. Obuhvaćena

je cijela polikromirana površina arhitekture oltara: oltarna pregrada, predela i predoltarnik. Sondiranje je provedeno mehanički, skalpelom, te djelomično kemijski. Kemijski su se istovremeno provodile i probe uklanjanja preslika. Posebna pažnja pri sondiranju posvećena je oltarnoj pregradi koja svojim posljednjim oslikom prati izgled zidnog oslika.⁴¹ Otvaranjem sondi primarno se htjelo ustanoviti ponavlja li se motiv akanta i u ranijim fazama (sl. 12). Stratigrafskom analizom potvrđeno je da je izvorni bojeni sloj zelena pozadina s crno oslikanim stiliziranim akantima. Također je utvrđeno da je druga faza motiv plavog neba posutog zvjezdicama, a treća zatečena faza u kojoj se ponavlja motiv akanta. Na osnovi analiza i izvedenih probnih radova uklanjanja preslika te lošije očuvanosti izvornog sloja, odlučeno je da će se prezentirati najrecentniji oslik (sl. 13 i 14).

KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKI RADOVI NA OLTARU SV. IVANA

Oltar sv. Ivana izrađen je u tehnici polikromiranog rezbarenog drva. Drveni nosilac većinom je bio nestabilan, što se iznimno uočavalo na oltarnoj pregradi. Oltarna pregrada, izrađena od trinaest međusobno spojenih dasaka, oblikovana je tako da prati oblik oltarne slike i svoda crkve. Djelovanjem klimatskih oscilacija, prije svega relativne vlažnosti u crkvi, došlo je do tenzija drvenog nosioca, što je uzrokovalo raspucavanje drvenih dasaka i njihovo odvajanje od spojeva. Čavli koji su bili ukucani s lica na potporne daske s poleđine korodirali su i uzrokovali ošte-

15. Oltarna pregrada tijekom restauratorskog zahvata, 2014.; oltarna pregrada nakon restauratorskog zahvata, 2015. (snimila I. Letilović)
Chancel screen, in the course of conservation, 2014; chancel screen, after conservation, 2015 (photos by I. Letilović)

16. Predoltarnik tijekom restauratorskog zahvata 2013.; predoltarnik nakon restauratorskog zahvata, 2015. (snimila K. Tomaš)
Antependium, in the course of conservation, 2013; antependium, after conservation, 2015 (photos by K. Tomaš)

ćenja drvenog nosioca i gubitke okolnog slikanog sloja. Bojeni je sloj cijelom površinom bio iznimno nestabilan, što se manifestiralo raslojavanjem posljednjeg sloja. Drvo je bilo mjestimično oštećeno djelovanjem crvotočine na svim elementima oltarne arhitekture, a bojeni sloj prekriven slojem površinske nečistoće. Najoštećeniji dio oltarne arhitekture bio je predoltarnik. Na drvenom su nosiocu u većoj mjeri bila vidljiva crvotočna oštećenja i oštećenja nastala djelovanjem vlage, posebice na bočnim stranama, gdje nedostaje i velik dio slikanog sloja. Uočena su i odignuća slikanog sloja i osoljavanje.

Prvi korak konzervatorsko-restauratorskog zahvata bila je preventivna konzervacija *in situ*, demontaža oltarne pregrade i slike te transport u radionicu. U radionici⁴² je uslijedio detaljan zahvat uklanjanja nečistoće te stabilizacija drvenog nosioca. Zbog njegove izrazite strukturne nestabilnosti, proces konsolidiranja provodio se parcijalno. Injektiranje se provodilo do trenutka zasićenja drva otopinom. Prije uklanjanja nečistoće s površine bojenog sloja stabiliziran je slikani sloj nanošenjem akrilne disperzije i zapeglavanjem. Tim postupkom odignuti su dijelovi slikanog sloja spuštene i ponovo zalijepljeni za podlogu, čime je omogućen daljnji pristup zahvatu. Probama ukla-

njanja površinske nečistoće i laka prethodilo je mjerenje pH-vrijednosti⁴³ površine bojenog sloja. Rezultati su pokazali da je površina pH-vrijednosti 6 – 7, odnosno neutralno do blago kiselo. Tijekom probi na oltarnoj pregradi, na površini bojenog sloja uočen je mjestimice blago požutjeli lak. Budući da nije nanesen na cijelu površinu, trebalo ga je ukloniti. Probe su provedene standardnim postupkom; ponajviše su se temeljile na inovativnim gelovima *Pemulen TR-2*.⁴⁴ Rekonstrukcije drvenog nosioca izvedene su različitim postupcima i materijalima, ovisno o stupnju oštećenja. Manja oštećenja ispunjena su kitom, dok su veća izrađena metodom rekonstruiranja drvenim štapićima. Velika oštećenja, kao što su izrada i rezbarenje novih drvenih profilacija te zamjena dotrajalih konstrukcijskih letvica, rekonstruirana su u drvu lipe. Za rekonstrukciju nedostajuće preparacije i slikanog sloja korištena je tutkalno-kredna preparacija koja je nakon nanošenja oblikovana prema strukturi originalne preparacije i bojenog sloja. Tijekom obrade preparacije naišli smo na problem osoljavanja na predoltarniku. Kad se tutkalna otopina osušila, primijetili smo da je došlo do osoljavanja drva, odnosno na površinu drva počela je izbijati sol koja prije nije bila vidljiva. S obzirom na klimatske uvjete i stanje kamenog inventara crkve, osoljavanje drva u ovom slučaju nije bilo neobično. Naime, predoltarnik je u izravnom kontaktu s kamenom pa je iz kamena preuzeo vlagu i sol. Predoltarnik je postavljen na pod popločen kamenim pločama, a poledina mu je izravno naslonjena na kamenu menzu. Osoljavanje se pojavilo u donjem dijelu bočnih strana predoltarnika, dok u središnjem dijelu nije. Tutkalno-kredna preparacija nije mogla biti korištena i na dijelovima osoljenog drva, pa je bila potrebna preparacija na sintetičkoj osnovi.

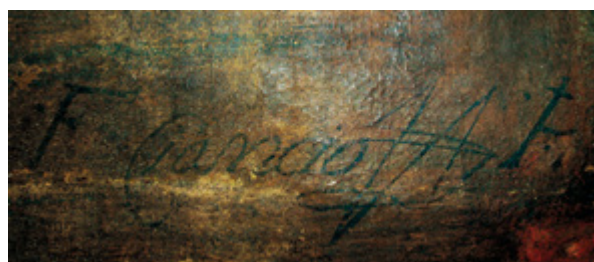
Nakon obrade preparacije na oltarnoj pregradi, izveden je retuš unutar oštećenja na koje je nanescena kredna preparacija i na zone na kojima nedostaje posljednji oslik kako bi se postigla cjelina, s obzirom na to da se radi o monokromnoj pozadini (sl. 15). Retuš na oltarnoj pregradi izveden je tehnikom točkastog retuša temperama, a predoltarnik i predela retuširani su akrilnim bojom tehnikom *trattegio*. Različiti pristupi u retušu bili su uvjetovani teksturom bojenog sloja, kao i stupnjem oštećenja. Budući da se predoltarnik i predela stilski razlikuju od oltarne pregrade, provedene su probe izvedbe retuša, pri čemu je odlučeno da se na njima izvede retuš tehnikom *trattegio*, a da se pritom ne ugrozi vizualni izgled cjeline oltara (sl. 16).

KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKI RADOVI NA OLTARNOJ SLICI SV. IVANA

Oltarna slika sv. Ivana izrađena je tehnikom ulja na platnenom nosiocu⁴⁵ (sl. 17). Prema uvidu u zatečeno stanje, platneni nosilac bio je napet metalnim čavlima na drvenu potkonstrukciju⁴⁶ koja je dio oltarne pregrade. S poledine pregrade možemo uočiti daske rezane polulučno prema

17. Oltarna slika Sv. Ivan Krstitelj prije restauratorskog zahvata (snimila I. Letilović, 2012.)
Altarpiece of St. John the Baptist, before conservation (photo by I. Letilović, 2012)

18. Potpis autora slike otkriven tijekom restauratorskih radova (snimila I. Letilović, 2013.)
Author's signature revealed in the course of conservation (photo by I. Letilović, 2013)

obliku slike. Kao međusloj, naišli smo na platno napeto na daske preko kojega je napeta slika (*loose-lining*),⁴⁷ bez vidljivih tragova lijepljenja. Tek je kasnijom intervencijom ustanovljeno da se ipak radilo o podstavljenom platnu, pri čemu su se kao ljepila upotrijebili škrob i tutkalo koji su s vremenom izgubili vezivo pa je platno uglavnom bilo odvojeno od platna slike.

Na licu slike bila su oštećenja platnenog nosioca (poderotine platna ili potpun nedostatak platna), ponajviše uzrokovana zabijanjem čavala pri postavljanju metalnih kruna na likovima te u središnjem dijelu pričvršćavanjem platna na nosilac slike. Krune su se nalazile na likovima sv. Ivana Krstitelja i Bogorodice, dok je kruna koja je pripadala Isusu premještena iznad Bogorodičina lika, što je

19. Oltarna slika Sv. Ivan Krstitelj nakon restauratorskog zahvata (snimila I. Letilović, 2015.)
Altarpiece of St. John the Baptist, after conservation (photo by I. Letilović, 2015)

uzrokovalo daljnja oštećenja. Zbog vremenskih oscilacija platno se potpuno opustilo i stvorila su se velika potklobučjenja platna. Cijelom površinom slike bila je prisutna bijela maglica, posebno u gornjem dijelu slike. Radi se o odignutom laku, što je prouzrokovala povišena vlaga u prostoru crkve. Slikani sloj ispucan je i prekriven izraženim starosnim krakelirama. Raspucavanje slikanog sloja uzrokovalo je koritasto i šatorasto raslojavanje prisutno

po gotovo cijeloj površini slike. Na predjelu oblaka vidjele su se prethodne intervencije u vidu zakrpi platna. Lice slike bilo je prekriveno slojem starog potamnijelog laka i površinske nečistoće koja je poprimila tamnu boju pa su pojedini dijelovi slike bili neprepoznatljivi. Slika je uokvirena zlatnim polulučnim profiliranim ukrasnim okvirom.

Radovi na slici započeti su zaštitom lica slike, odvajanjem slike od drvene poledinske konstrukcije te čišćenjem

poledine platnenog nosioca.⁴⁸ Kad se poledina detaljno očistila i osušila, provedena je konsolidacija slikanog sloja s poledine, otopinom tutkala u vodi (tal. *fermatura*).⁴⁹ Uslijedilo je čišćenje lica slike. Probama uklanjanja površinske nečistoće, laka i preslika prethodilo je mjerenje pH-vrijednosti površine bojenog sloja, sa svrhom odabira sredstva za čišćenje. Pokazalo se da je pH-vrijednost površine slike u rasponu od pH 5 do pH 7, odnosno neutralno do blago kiselo. Kako se radi o preplitanju raznih slojeva, retuša, preslika i laka, provedene su probe parcijalno po zonama na slici da bi se ustanovilo radi li se o preslicima ili samo o potamnjelom laku. Prve probe obavljene su na pozadini oslika, gdje je jasno vidljivo da se radi o magličastom laku i naslagama nečistoće. Uslijedile su probe na draperijama likova te na pozadini oslika na predjelu ispod oblaka. Temeljem probnih istraživanja ustanovljeno je da se na slici nalazilo nekoliko različitih segmenata koje je trebalo ukloniti ili sačuvati. Cijela površina slike bila je prekrivena površinskom nečistoćom i lakom koji je na sebe vezao nečistoću, stoga je bilo potrebno pronaći sredstvo koje minimalnom intervencijom uklanja i jedno i drugo, a najučinkovitijima su se pokazali gelovi i emulzije *Pemulen TR-2*.⁵⁰ Uklonjena je površinska nečistoća i lak na cijeloj površini slike. Preslici su uklonjeni djelomično, tj. samo u zonama u kojima su narušavali izgled slike. Uklonjen je i crni rub oko Gospina plašta i crni preslik na halji sv. Jakova. Nakon uklanjanja crnog preslika s donjeg dijela slike, koji je bio potpuno neprepoznatljiv, pojavili su se potpis autora⁵¹ (sl. 18) i pejzaž. Retuši su uklonjeni s inkarnata likova. Poslije detaljnijeg čišćenja slike uslijedila je rekonstrukcija nedostajućih dijelova platna i podstavljanje novim platnom. Zbog iznimne krtosti i brojnih oštećenja, kao što su poderotine ili nedostatak platna, odlučeno je da se slika podstavi novim platnom⁵² i napne na novi klinasti podokvir. Za rekonstrukciju nedostajuće preparacije korištena je tonirana preparacija, u nastojanju da bude najbližnja tonu izvorne preparacije, crveno-smeđe, koja je oblikovana prema strukturi izvorne preparacije i bojenog sloja. Na pripremljenoj podlozi za retuš najprije je izveden podslik akvarelnim bojama, nakon čega je nanesen izolacijski lak, čija je svrha izolacija izvornog slikanog sloja i omogućavanje završnog retuša. Nakon što je površinska nečistoća uklonjena, neujednačenost površine uzrokovana „prečišćavanjem“ bojenog sloja,⁵³ koja prvotno nije bila vidljiva ispod sloja nečistoće, također je bila razlog da se nanese izolacijski lak prije završnog retuša. Prečišćene zone morale su biti retuširane da bi se dobila forma, posebice na predjelu pejzaža. Retuš je izveden u formi sitnih točkica. (sl. 19)

KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKI RADOVI NA SVIJEĆNJACIMA I POSTOLJIMA ZA PALMETE

Tri drvena svijećnjaka i četiri postolja za palmete (sl. 20) pronađena su u vrlo lošem stanju u spremištima drvenih

20. Svijećnjaci i postolja za palmete prije restauratorskog zahvata (snimila I. Letilović, 2011.)
Candlesticks and bases for palmettes, before conservation (photo by I. Letilović, 2011)

21. Svijećnjaci nakon restauratorskog zahvata (snimila I. Letilović, 2014.)
Candlesticks after conservation (photo by I. Letilović, 2014)

22. Unutrašnjost crkve sv. Ivana nakon restauratorskog zahvata (snimila S. Aničić Eterović, 2016.)
Interior of St. John's Church, after conservation (photo by S. Aničić Eterović, 2016)

klupa u crkvi. Svijećnjaci, izrađeni u dva dijela i spajani metalnim čavlima, tijekom vremena, tj. uporabom, rasklimali su se na spojevima ili potpuno odvojili, preslikani bijelom i oker bojom te degradirani djelovanjem crvotočine. Četiri polikromirana i pozlačena postolja za palmete izrađena su u polureljefnoj formi. Sastoje se od baze i tri polukružna ornamentna prstena. Djelomično su bili preslikani tehničkim zlatom, dok je originalni sloj uljana pozlata na bijeloj podlozi. Tragovi oštećenja djelovanjem crvotočine bili su minimalni pa je drveni nosilac izrazio stabilan, ali je mjestimično nedostajalo slikanog sloja.

Radovi na svijećnjacima počeli su usporedno s istraživačkim radovima na oltaru 2012., pri čemu je najprije provedena preventivna konzervacija koja je uključivala podljepljivanje odignutog slikanog sloja i konsolidaciju drvenog nosioca. Radovi su nastavljeni godinu dana poslije u restauratorskoj radionici. Kemijskim je sredstvima uklonjena površinska nečistoća te preslici od tehničkog

zлата na postoljima za palmete, dok su svijećnjaci suhim čišćenjem pripremljeni za sondiranje i probe uklanjanja preslika. Sondiranjem bojenog sloja na svijećnjacima ustanovljeno je da se radi o preslicima, točnije o izvornim srebrnim listićima. Preslik je uklonjen kemijski, otapalom za uklanjanje uljanih preslika, te mehanički skalpelom. Nakon što je uklonjen preslik, rekonstruirani su oštećeni dijelovi drvenog nosioca i podloga je pripremljena za retuš. Manja oštećenja retuširana su akvarelnim bojama. Retuš srebra izveden je srebrom u prahu i srebrnim listićima (sl. 21), a postolja za palmete retuširana su tehničkim zlatom u listićima.

Zaključak

Barokna crkva sv. Ivana u Jelsi rijetko je očuvana cjelina arhitektonskog oblikovanja i interijera nastala u jednom dahu, sredinom 18. stoljeća. Konzervatorski odjel u Splitu⁵⁴ prilikom zaštitnih radova posebno je vodio brigu o

23. Zapadno pročelje crkve sv. Ivana u Jelsi nakon zaštitnih radova (snimila M. Plenković, 2016.)
West front of St. John's Church in Jelsa, after protection works (photo by M. Plenković, 2016)

cjelovitosti kulturnog dobra, pa je usporedno s građevinskom sanacijom proveden i niz specijalističkih postupaka koji su rezultirali cjelovitom obnovom – od arhitektonske sanacije građevine, preko restauracije i rekonstrukcije baroknog interijera do restauracije glavnog oltara i pokretnih umjetnina u crkvi. (sl. 22 i 23) Postupak je uključio više

specijalista restauratora koji su zajedničkom suradnjom i predanim radom postigli prezentirani rezultat. Radovi su od 2011. do 2016. godine financirani programom zaštitnih radova Ministarstva kulture, i to programom za nepokretna i pokretna kulturna dobra, a u financiranju je sudjelovala i župa Uznesenja Marijina iz Jelse. ■

Bilješke

- 1 NIKO DUBOKOVIĆ NADALINI, 2001. d, 347–351, 347.
- 2 NIKO DUBOKOVIĆ NADALINI, 2001. e, 361–364, 362.
- 3 NIKO DUBOKOVIĆ NADALINI, 2001. d, 155–182, 166.
- 4 BERNARDIN ŠKUNCA, 2013., 104.
- 5 NIKO DUBOKOVIĆ NADALINI, 2001., 179.
- 6 Od *gratia* – milost, tj. zapisi o zemlji koju općina daje bez nplate građanima.
- 7 NIKO DUBOKOVIĆ NADALINI, 2001. e, 361–364, 362.
- 8 Isto.
- 9 Isto, 364.
- 10 Osim crkve sv. Mihovila u Jelsi, srednjovjekovne građevine na Hvaru su: crkva sv. Luke u uvali Crkvice sjeveroistočno od Jelse, crkva sv. Barbare u Zastrazišću i crkva sv. Magdalene u Hvarskim njivama, a tako je vjerojatno izgledala i crkva Sv. Duha u Hvaru prije gotičke obnove.
- 11 ANDRO GABELIĆ, 1988., 85.
- 12 NIKO DUBOKOVIĆ NADALINI, 2001. f, 401–426, 404. U 16. stoljeću spominje se u Jelsi samo jedna bratovština, vezana uz utvrđenu crkvu. U novijim stoljećima u Jelsi su djelovale još bratovštine Presvetog Sakramenta, Gospe od Pasca, Gospe Karmelske i Duša u čistilištu. Vidi: BERNARDIN ŠKUNCA, 2013., 105–106. Uz Gospinu crkvu na Gradini djelovala je od 1787. do 1808. bratovština nastala na poticaj augustinaca, nakon što su mletačke vlasti ukinule taj pustinjački red. Vidi: BERNARDIN ŠKUNCA, 1981., 56.
- 13 NIKO DUBOKOVIĆ NADALINI, 2001. c, 222–236, 222–223.
- 14 NIKO DUBOKOVIĆ NADALINI, 2001. f, 401–426, 404.
- 15 BERNARDIN ŠKUNCA, 1981., 58.
- 16 NIKO DUBOKOVIĆ NADALINI, 2001. e, 361–364, 362.
- 17 NIKO DUBOKOVIĆ NADALINI, 2001. f, 401–426, 406.
- 18 „Crkva sv. Ivana s uskim i jednostavnim oltarićem do kojeg je palij i ikona, crkva je uvijek otvorena i nikad bogato opremljena i bez uprave. Naređuje se da se drži zatvorena i da ne bude mise u njoj dok se ne napravi i ne ukrasi oltar kako je uobičajeno.“ Prijevod Silva Kukoč, prof. Vidi: ANDRIJA VOJKO MARDEŠIĆ, SLAVKO KOVAČIĆ (ur.), 2005., 189.
- 19 „Posjetio sam siromašnu crkvu pod titularom sv. Ivana u kojoj je bio samo oltar sv. Ivana koji nije bio posvećen, već je u crkvi misa slavljena samo iz zavjeta, i to na prijenosnom oltaru. U crkvi nema ničega. Biskup nalaže da se podigne postojeća ploča na navedenom oltaru i da se postavi decentni bijeli kamen. Naređuje da se ukrasi križem i mješanim svijjećnicama ili barem željeznim. Vrata spomenute crkve su otvorena. Naređuje da se zatvore kožom (!) i da se noću drže zatvorena. Zabranjuje se slavljenje u crkvi dok se oltar ne ukrasi potrebnim ruhom i ukrasima.“ Prijevod Silva Kukoč, prof. Vidi: ANDRIJA VOJKO MARDEŠIĆ, SLAVKO KOVAČIĆ (ur.), 2005., 34, 398; DAVOR DOMANČIĆ, 2008., 162.
- 20 ANDRIJA VOJKO MARDEŠIĆ, SLAVKO KOVAČIĆ (ur.), 2005., 39.
- 21 „Posjetio sam crkvu sv. Ivana s kamenim oltarom srednjeg izgleda i jednostavnim uređenjem, za namjesnika laika. Mještani su za namjesnike postavili Jakova Mateja Skrivanića i Paola Nikolu Skrivanića.“ Prijevod Silva Kukoč, prof. Vidi: ANDRIJA VOJKO MARDEŠIĆ, SLAVKO KOVAČIĆ (ur.), 2005., 561. Napomena: i danas na Trgu sv. Ivana, istočno od crkve, stoji kuća i portal obitelji Skrivanić (Scrivanelli).
- 22 JOŠKO KOVAČIĆ, 1999., 126–127. Giovanni Battista Tosolini (Felettano, 1739. – Venecija, 1808.?) djeluje otprilike od 1755. – 1760. do početka 19. stoljeća na području Veneta i Udina, član je Venecijanske akademije, u Udinama je imao studio i školu slikanja. Giovanni Battista Tosolini, *Kunsthandel Koskull*, URL = <http://kunsthandel-koskull.de/kunst-vor-1900/giovanni-battista-tosolini> (4. travnja 2017.). Natpis otkriven tijekom restauratorskih radova, premda teško čitak, demantira predloženu atribuciju.
- 23 Prilikom skidanja slike s okvira ustanovljeno je da je slika skraćena po rubovima i prilagođena obliku oltarne pregrade. Utvrđeno je da je slika već prije restaurirana i dublirana, što može biti razlog skraćivanja i prilagođavanja postojećem okviru. Uglavnom, nije moguće sa sigurnošću tvrditi je li slika donesena ili rađena baš za oltar i drvenu pregradu u crkvi.
- 24 Zatečeni oslik predstavlja treću fazu oslika drvene pregrade, koji je kao i izvorni imao motiv akantusovih listova, dok se drugi sloj oslika sastojao od niza zlatnih zvjezdica na intenzivnoj plavoj podlozi. Prezentiran je treći, najbolje sačuvan oslik. Vidi: IVANA LETILOVIĆ, 2016., 14–15.
- 25 NIKOLA RADOŠEVIĆ, 2016., 8–11.
- 26 Arhitektonsku dokumentaciju postojećeg stanja crkve izradio je studio ASK d.o.o. iz Zagreba, Azra Suljić, d.i.a. Projekt građevinske sanacije crkve izradila je tvrtka Grading projekt d.o.o. iz Splita, ovlašteni inženjer Dalibor Bartulović, d.i.g. Konzervatorsko-restauratorski elaborat i istraživačke radove provelo je Sveučilište u Splitu – Umjetnička akademija, Likovni odjel, Odsjek za zidno slikarstvo, dr. sc. Branko Matulić, Krešimir Bosnić, mag. restauracije, Nikola Radošević, mag. restauracije.
- 27 Radove građevinske sanacije crkve izvela je tvrtka XIA inženjering d.o.o. iz Splita, vlasnik Nediljko Lončar, d.i.g.
- 28 ANITA GAMULIN, 2016., 5–6.
- 29 Restauratorske radove obavila je diplomirana konzervatorica-restauratorica Lena Krstulović Buzolić iz Hvara.
- 30 Pročelja su bila ugrožena lišajevima, naročito u zonama vijenaca i reljefne kamene plastike, te crnim, žutim i bijelim algama.
- 31 LENA KRSTULOVIĆ BUZOLIĆ, Restauratorsko izvješće, 2016., 1–12.
- 32 Korišten je kamen tipa „Veselje“ iz bračkih kamenoloma, koji se bojom i strukturom najbolje uskladio s izvornim kamenim elementima.
- 33 LENA KRSTULOVIĆ BUZOLIĆ, Restauratorsko izvješće, 2016., 13–18.
- 34 U zahvatu je korištena celulozna pulpa *Arbocell BC 1000* proizvođača Kremer Pigmente, prosječne dužine vlakana 0,7 mm. Prisutnost klorida dokazivana je metodom srebrova nitrata. Napravljena je konverzija lako topljivih soli u netopljive, izjednačena je upojnost podloge te su ostaci izvornog oslika zaštićeni rever-

zibilno topljivim lakom na bazi etil-metakrilat kopolimera. Vidi: BRANKO MATULIĆ, 2014., 9–11.

35 BRANKO MATULIĆ, 2014., 14–15.

36 Vapneni sloj uklanjan je mehanički, a omekšavan na više načina, od kojih se najučinkovitijim pokazao *Deck 1000*; kemijska metoda kombinirana je s mehaničkom metodom čišćenja skalpelima. Površine s oštećenim slikanim slojem impregnirane su akrilnom emulzijom K9 proizvođača *Kremer Pigmente*, a retuš je izveden temperama. Oslík je zaštićen prskanjem otopinom *Paraloida B-72*. Vidi: NIKOLA RADOŠEVIĆ, KREŠIMIR BOSNIĆ, 2015., 9–13.

37 Konzervatorsko-restauratorski radovi trajali su u kampanjama od 2012. do 2015. godine. Radove je financiralo Ministarstvo kulture, Program kulturnog razvitka, i dijelom župa Marijina Uznesenja Jelsa (za naručitelja don Stanko Jerčić). Radove su provodile: Sara Aničić Eterović, dipl. konzervator-restaurator, mr. art.; Ivana Letilović, viši konzervator-restaurator, i Katarina Tomaš, diplomirani konzervator-restaurator, uz suradnike.

38 JOŠKO KOVAČIĆ, 1999., 124–129.

39 IVANA PRIJATELJ-PAVIČIĆ, 1998., 212. Sv. Ivan Krstitelj često je prikazivan kao asket uz lik Bogorodice.

40 Restauratorska istraživanja provedena su *in situ* 2012. godine.

41 Svodne plohe u crkvi oslikane su motivima stiliziranih akan-tusa koje nalazimo i na oltarnoj pregradi.

Konzervatorsko-restauratorske zahvate na zidnom osliku vodili su Krešimir Bosnić, mag. restauracije, i Nikola Radošević, mag. restauracije s Odsjeka konzervacije-restauracije Odjela za zidno slikarstvo, UMAS.

42 Oltar je demontiran parcijalno. U drugoj fazi konzervatorsko-restauratorskih radova (2013. godine) demontirana je oltarna pregrada s oltarnom palom. Umjetnine su transportirane u radionicu u Splitu. U četvrtoj fazi radova (2015.) demontirani su predoltarnik i predela te transportirani u radionicu.

43 Za mjerenje pH-vrijednosti otopine korišten je elektronički pH-metar *Horiba B-212*. Mjerenja su pokazala da je pH-vrijednost površine bojenog sloja od 5 do 7,5, što smo i pretpostavljali, s obzirom na to da se radi o uljanoj slici. Za probe čišćenja upotrebljavani su gelovi i emulzije *Pemulen TR-2* s pH-vrijednošću od 6 do 8.

44 *Pemulen TR-2* je inovativni polimerni materijal izvorno osmišljen za potrebe kozmetičke industrije, a primjenu u restauraciji osmislio je prof. Richard Wolbers (Sveučilište u Delawareu, SAD). Po sastavu je kopolimer poliakrilne kiseline i kao polimerni emulgator formira emulzije ulja u vodi. Gelovi pripremljeni *Pemulenom TR-2* su najviskoziji u rasponu pH-vrijednosti od 5 do 9, a već pripremljenom gelu mogu se dodavati kelati i tenzidi. Gel se upotrebljava za uklanjanje površinske nečistoće. Recepture su preuzete s radionice prof. Richarda Wolbersa „New Methods of Cleaning Painted Surface“, održane u Splitu 2013. godine. Više u: <http://pemulentr2.pbworks.com/w/page/15636419/Pemulen%20TR2> (30. ožujka 2017.)

45 Nosilac slike je laneno platno tkano ukrštenim (platnenim) vezom, tj. njegovom varijantom koja se naziva dijagonalni ili keper vez, čije niti osnove i potke pri prepletu čine pravilne presko-

pa nastaje gusto koso tkanje paralelnih dijagonalnih linija. Kod takvog veza lice i naličje platna imaju različitu strukturu. Platno zbog takve vrste tkanja ima čvršću i grublju površinu i upotrebljava se za slike većih dimenzija.

46 Slika je zatečena napeta na poledinskoj konstrukciji od sedam vertikalno postavljenih dasaka, nejednake širine i debljine. Poledinska konstrukcija prati lučnu formu slike. Na poledini dasaka su tri horizontalno položene daske koje povezuju cijelu konstrukciju u cjelinu. Horizontalne daske su za poledinu vertikalnih dasaka fiksirane čavlima, zabijenima s poledine. Daske poledinske konstrukcije zatečene su u relativno stabilnom stanju. Lokalno se uočavaju diskoloracije nastale djelovanjem vlage i tragovi štetnog djelovanja insekata. Na površini dasaka vidljivi su i brojni tragovi korozije te ostaci čavala zabijenih u drvo s lica i poledine. S poledine su daske prebojene u bijelo, kao i ostatak oltarne pregrade.

47 Slika je prijašnjom intervencijom podstavljena na novo platno koje je sastavljeno od četiri dijela. Platno nije potpuno vezano za platno slike, stoga smo uvidom u zatečeno stanje *in situ* pretpostavljali da se radi o *loose-liningu*. Šavovi platna su spajani ručno, koncem. Dimenzije platna prelaze dimenzije originalnog platna slike. Kao vezivo za podstavljanje korišteno je tutkalo i škrobno ljepilo koje je s vremenom izgubilo vezivnu moć pa se platno lako moglo odvojiti. U zonama u kojima je korišteno tutkalo, platna su se potpuno odvojila. Škrobno ljepilo korišteno je u rubnim dijelovima te na mjestima oštećenja i nedostatka platenog nosioca. Uz rubove platna vidljiva su oštećenja od čavala koja su s lica slike bila zakucana za oba platna u drvenu potkonstrukciju. Nakon odvajanja podstavljenog platna, retuši vidljivi s lica slike „ostali“ su na novopodstavljeno platno, tj. prilikom tadašnje restauracije slike nisu izvedene rekonstrukcije platenog nosioca i preparacije, nego je retuš izveden izravno na novopodstavljeno platno.

48 Kao ljepilo za zaštitu slikanog sloja, odabrana je otopina zečjeg tutkala. Količina vlage unesena u sliku tijekom zaštite lica donekle je ublažila valovite deformacije platna. Nakon sušenja zaštite lica, slika je odvojena od drvene poledinske konstrukcije, a zatim su odvojena i platna. Potom se pristupilo čišćenju poledine slike. Kako se radilo o debljim naslagama tutkala i škrobnog ljepila, koje je prethodno trebalo omekšati, čišćenje se izvodilo vlaženjem preko papira bugačice. Površina je čišćena prema shemi šahovske ploče kako bi se vlaga što ravnomjernije rasporedila po površini slike. Takav način čišćenja slike s poledine pridonio je izravnavanju deformacija platna.

49 *Fermatura* je tradicionalna metoda konsolidiranja tutkalom u talijanskoj restauratorskoj praksi. Unošenje vlage pri konsolidaciji s poledine istovremeno je omekšalo platno i slikani sloj te omogućilo dodatno ravnjanje slike. Konsolidacija je bila nužna i da bi se u nestabilnim zonama slike obnovila veza slikanog sloja i platna.

50 Probe su pokazale da, kao i na osliku oltarne pregrade, najbolje djeluje gel *Pemulen TR-2* u kombinaciji s benzilnim alkoholom i limunskom kiselinom, ovisno o tome koja se površina tretira, bez obzira na to je li riječ o laku ili o preslicima.

51 Tijekom čišćenja površine bojenog sloja, u donjem kutu slike otkriven je potpis autora – *F. Cianaotti fecit (?)*. O slici i njezinu autoru nisu pronađeni pisani podaci.

52 Kao metoda odabrano je podstavljanje *Bevom 371*.

53 Prethodnom „restauracijom“ dijelovi slike su prečišćeni, ponajviše na predjelu pejzaža. Također su pojedine zone „doslikane“, npr. Bogorodičin plašt, pri čemu lik Bogorodice dobiva na volumenu i dimenziji, te na halji sv. Jakova.

Joško Kovačić spominje da je osamdesetih godina čuvar crkve restaurirao sliku čisteći je crvenim lukom. Vidi: JOŠKO KOVAČIĆ, 1999., 129. Međutim nakon toga, pretpostavljam da su se dogodile spomenute intervencije prečišćavanja i preslikavanja.

54 Poslove na nepokretnom kulturnom dobru nadzirala je Anita Gamulin, viša savjetnica konzervatorica, a poslove na pokretnim kulturnim dobrima nadzirala je Ivana Svedružić Šeparović, viša savjetnica konzervatorica s Konzervatorskog odjela u Splitu.

Izvori

Konzervatorski odjel u Splitu, LENA KRSTULOVIĆ BUZOLIĆ, Dokumentacija restauratorskih radova na crkvi sv. Ivana u Jelsi, restauratorsko izvješće, Hvar, 2016.

Umjetnička akademija u Splitu, Odsjek za konzervaciju-restauraciju, Odjel za restauraciju-konzervaciju zidnoga slikarstva i mozaika, BRANKO MATULIĆ, Izvještaj o provedenim konzervatorsko-restauratorskim radovima na oslikanom svodu apside u crkvi sv. Ivana u Jelsi, Split, 2014.

Umjetnička akademija u Splitu, Odsjek za konzervaciju-restauraciju, Odjel za restauraciju-konzervaciju zidnoga slikarstva i mozaika, NIKOLA RADOŠEVIĆ, KREŠIMIR BOSNIĆ, Izvještaj o provedenim konzervatorsko-restauratorskim radovima na trijumfalnom luku, zidovima i svodu u unutrašnjosti crkve sv. Ivana u Jelsi, Split, 2015.

Literatura

DAVOR DOMANČIĆ, Valierova vizitacija na otoku Hvaru i Visu, *Zavičajni album* (ur. Nevenka Bezić-Božanić), Split-Hvar, 2008., 125–182.

NIKO DUBOKOVIĆ NADALINI, Obrambene prilike na sjevernoj strani otoka Hvara u XV. – XVII. stoljeću i Lepantska bitka, *Odabrani radovi* (ur. Nevenka Bezić-Božanić), Split, 2001. a, 90–103.

NIKO DUBOKOVIĆ NADALINI, O fazama razvitaka kulture na Hvaru, *Odabrani radovi*, Nevenka Bezić-Božanić (ur.), Split, 2001. b, 155–182.

NIKO DUBOKOVIĆ NADALINI, Značenje bratovština za razvoj društvene svijesti na Hvaru u XIV., XV. i XVI. stoljeću, *Odabrani radovi*, Nevenka Bezić-Božanić (ur.), Split, 2001. c, 222–236.

NIKO DUBOKOVIĆ NADALINI, Gdje je bila *civitas vetus Ielsae* na otoku Hvaru, *Odabrani radovi*, Nevenka Bezić-Božanić (ur.), Split, 2001. d, 347–351.

NIKO DUBOKOVIĆ NADALINI, Jelsa u XV. stoljeću, *Odabrani radovi*, Nevenka Bezić-Božanić (ur.), Split, 2001. e, 361–364.

NIKO DUBOKOVIĆ NADALINI, Gradnja i povijest crkve-tvrđave u Jelsi, *Odabrani radovi*, Nevenka Bezić-Božanić (ur.), Split, 2001. f, 401–426.

ANDRO GABELIĆ, *Ustanak hvarskih pučana, 1510. – 1514.*, Split, 1988.

ANITA GAMULIN, Obnova crkve sv. Ivana, *Obnova crkve sv. Ivana u Jelsi*, katalog, Jelsa 2016., 3–7.

Giovanni Battista Tosolini, *Kunsthandel Koskull*, URL = <http://kunsthandel-koskull.de/kunst-vor-1900/giovanni-battista-tosolini> (4. travnja 2017.) <http://pemulentr2.pbworks.com/w/page/15636419/Pemulen%20TR2> (30. ožujka 2017.)

JOŠKO KOVAČIĆ, Bilješke za slikovni settecento na Hvaru, *Periodični izvještaj Centra za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara*, broj 163, Hvar, 1999., 124–129.

IVANA LETILOVIĆ, Obnova pokretnog inventara u crkvi sv. Ivana, *Obnova crkve sv. Ivana u Jelsi*, katalog, Jelsa, 2016., 14–26.

ANDRIJA VOJKO MARDEŠIĆ, SLAVKO KOVAČIĆ (ur.), Apostolske vizitacije hvarske biskupije iz godina 1579., 1602./1603. i 1624./1625., Rim, 2005.

GRGA NOVAK, *Hvar kroz stoljeća*, III. izdanje, Zagreb, 1972.

IVANA PRIJATELJ-PAVIČIĆ, *Kroz Marijin ružičnjak*, Split, 1998.

NIKOLA RADOŠEVIĆ, Istraživanja i rekonstrukcija zidnih oslika u crkvi sv. Ivana u Jelsi, Obnova crkve sv. Ivana, *Obnova crkve sv. Ivana u Jelsi*, katalog, Jelsa, 2016., 8–11.

BERNARDIN ŠKUNCA, *Štovanje Isusove muke na otoku Hvaru*, Split, 1981.

BERNARDIN ŠKUNCA, *Za Križen na otoku Hvaru*, Hvar-Zagreb, 2013.

Summary

Anita Gamulin, Ivana Letilović

THE CHURCH OF ST. JOHN IN JELSA – AN EXAMPLE OF COMPREHENSIVE CONSERVATION TREATMENT

The church of St. John was erected in the Middle Ages in the eponymous bay on the north coast of the island of Hvar. Earliest surviving records mentioning the church date from 1463. In the bay, which initially served as a port for the nearby village of Pitve, the town of Jelsa would later grow, having owed its development primarily to fishing and shipbuilding. As the Ottoman raids subsided, the town experienced a renewed prosperity, and the decaying church was reconstructed, as a singular architectural and urban project in the already-formed St. John's Square. The Baroque church originated in the mid-18th century, when its interior was completed and furnished with artworks. The church has the characteristic layout of an elongated octagon; the façades are decorated with Baroque stone sculpture, while the main axis is made prominent by the portal, rose window and bell cote. In the interior, the vault is supported by transverse arches resting on pilasters, while the sanctuary is accentuated with a triumphal arch and a stone chancel screen. The walls are painted in imitation of stone, while the vault in the zones of the transverse arches is highlighted with painted bordures, which on the sanctuary vault carry floral painted motifs. The masonry altar is furnished with a wooden chancel screen, and on the altar an altarpiece is enclosed within the wooden screen. The screen, on which three paintings have survived, is presented in the last floral painting, whose motif matches the original and was designed to resonate with the bordures painted on the walls.

In the course of conservation, particular attention was paid to the altarpiece of St. John the Baptist, which had

undergone a 'restoration' decades earlier. The painting was once attributed to Italian painter and priest Giovanni Battista Tosolini. However, during the recent conservation efforts, once the unprofessionally executed overpaints were removed, we uncovered the signature of an unknown author that disproves the earlier attribution.

The church has particular value in the chronological and stylistic unity of its architectural design, interior and liturgical furnishings. This was acknowledged in the process of renovation, which was aimed towards a rehabilitation of all heritage values into a harmonized ensemble. The concept guiding the conservation of movable furnishings was to unify them with the church space. Candelsticks and bases for palmettes found their place in the church, while the benches that were renovated by local carpenters were returned to use. The chancel screen, as a frame enclosing the altarpiece, was made to match the ceiling painting.

The renovation of the church of St. John was completed in 2015, and the conservation work was presented with the exhibition "Renovation of St. John's Church" in the Kravata Gallery, Jelsa Municipal Museum. We especially wish to emphasise the coordinated efforts of all experts and specialists whose collaboration contributed to the successful rehabilitation of this church building, one compelling example of a Baroque *Gesamtkunstwerk*.

KEYWORDS: church of St. John, Jelsa, 18th century, Baroque, restoration of a wooden altar and altarpiece, wall painting restoration, stone restoration

